

Masmédia jako partner výchovy

Massmedia as a part of education

Jitka Bělohradská

Technická univerzita v Liberci, Fakulta pedagogická, Katedra pedagogiky a psychologie

Klíčová slova: mediální výchova, masmédiá, školní vzdělávací program

Key words: media education, massmedia, educational school programm

Abstrakt: Příspěvek se zabývá problematikou působení masmédií na děti a podmínkami a možnostmi využití masmédií ve výchovně vzdělávacím procesu v době zavádění mediální výchovy do školních vzdělávacích programů.

Abstract: The report deals with problems of massmedia influence on children and it also deals with conditions and possibilities of using massmedia in an upbringing-educational process at the time of media upbringing introduction into educational school programmes.

Úvod

Masově komunikační média jsou významným zdrojem informací, poznatků a prožitků, jsou součástí života každého člena společnosti již od nejútlejšího věku. K uplatnění se v životě a ve společnosti je naprosto nezbytné rozvinout schopnosti zpracovávat, vyhodnocovat a využívat podněty, přicházející z okolního světa. V dnešní „informační společnosti“ to znamená také zpracovávat, vyhodnocovat a využívat podněty, přicházející z masově komunikačních prostředků, především z tisku, rozhlasu a televize, ale také z moderních médií – internetu, elektronických deníků a časopisů, reklamy apod. Média působí mimo jiné jako významný socializační faktor – mají silný vliv na chování jedince i společnosti, na utváření žebříčku hodnot a životního stylu.

1 Základní druhy masmédií a jejich specifika

Slovo **médium** (lat. medius = prostřední) označuje to, co je uprostřed mezi jevy a může je spojit. V komunikaci můžeme tedy chápat tento pojem jako individuum či technický prostředek, který propojuje, tedy je prostředníkem mezi sdělujícím a adresátem. Masově komunikační média jsou pak taková média, která zprostředkují přenos pro velké množství adresátů, velké anonymní, různorodé skupiny lidí, případně celé národy. V českém jazyce se vžila zkrácená podoba, nahrazující tříslavný pojem „masově komunikační média“ termínem „masmédiá“.

Způsoby, jakými mohou být sdělení předávána, mají rozmanitou podobu – mluvenou řeč, psané slovo, zvuky a hudbu, obraz dynamický (film) i statický (fotografie), grafické znázornění.

Média a masově komunikační média mají v historii lidstva svůj vývoj, od rukopisů a ručně opisovaných textů po současnou podobu tisku, od tamtamů přes Morseovu abecedu a Marconioho telegraf po rozhlas a internet, od kinematografu po satelitní televizi.

Podle způsobu zpracování a přenosu sdělení lze rozlišit dva základní druhy masmédií: tištěná (noviny, časopisy, knihy, letáky, billboardy apod.) a elektronická (rozhlas, televize, video, internet).

V současné době vychází ve světě podle statistických údajů kolem 300 tisíc deníků, rozhlasové vysílání zajišťuje 30 tisíc stanic, televizní vysílání cca 3 tisíce stanic (Spousta, 2004, str. 276). Nejrychleji se rozvíjí internet, jehož informační i vzdělávací (ale i dezinformační) možnosti jsou takřka neomezené. Kromě toho umožňuje internet také mnohostrannou a téměř neomezenou komunikaci, nezávislou na místě a času.

2 Charakter působení masmédií na osobnost člověka, na společnost a zejména na děti a mládež

Masmédia plní v životě člověka a celé společnosti celou řadu funkcí. Jsou to zejména funkce informační, funkce osvětová a vzdělávací, ideologické a politické ovlivňování společenského mínění, názorů a postojů jednotlivců a tím jejich chování, funkce komerční (získávání zákazníků - reklama) a funkce zábavná (naplňování volného času).

Různá média se podílejí na naplňování těchto funkcí v různé míře, odlišnými cestami, s různou účinností. Účinnost působení média závisí zejména

- a) na způsobu sdělování (zvuk, obraz, psané slovo, vícečetné a komplexní formy sdělení), a tím na motivaci ke sledování těchto sdělení – pohodlnost příjmu a atraktivnost pro konzumenta
- b) na rychlosti přenosu a šíření sdělení
- c) na dostupnosti technického prostředku (rozšíření v institucích, na veřejných prostranstvích a zejména v domácnostech)

Komunikační média jsou sama o sobě kulturotvorná. Od svého vzniku byla vždy prostředkem kulturního, estetického a uměleckého rozvíjení příjemce i prostředkem intenzifikace jeho estetického prožitku a zpřístupňování kultury širšímu publiku. Byla tedy jedním z významných prostředků výchovy a vzdělávání. Přesto jsou v současné době nositeli negativních vlivů na společnost a jednotlivce. Jejich dysfunkčnost je způsobena především jejich zmasověním vinou konzumního způsobu života dnešní společnosti. Dříve sloužila mediální komunikace především interpersonálnímu styku. Dnes se často stává jeho náhražkou. Příliš zaměstnaní (anebo pohodlní) rodiče posadí dítě k televizi, místo toho, aby si s dítětem vyprávěli, s příbuznými si zkratkovitě telefonujeme namísto osobních návštěv a společných aktivit, osobní dopisy byly nahrazeny stručnými „esemeskami“, krátké textové zprávy už zase nahrazujeme obrázky a symboly v podobě MMS. Chlapci hrají fotbal na počítači, namísto skutečné hry a komunikace s kamarády. Návštěvu divadla nahrazujeme sledováním televize v soukromí (a ústraní) svého bytu. Uprostřed všeho dění, událostí v regionu i ve světě,

příběhů skutečných i smyšlených, zůstáváme osamělí v bezpečí i uzavřenosti svého domova.

Elektronická média, zejména televize, mají svým charakterem obsahu schopnost velmi intenzivně ovlivňovat hodnoty, postoje a chování všech členů společnosti. Ohrožují tak společnost a zejména vývoj nejmladší generace. Psychologové a pedagogové upozorňují opakovaně na nebezpečí zobrazování sexu a násilí s absencí citového prožívání zúčastněných osob. Přitom pornočasopisy za sklem novinových stánků a sex a násilné scény v televizních pořadech v denních časech jsou již zcela běžnou realitou. Zobrazováním takovýchto situací, smýváním rozdílů mezi skutečným a smyšleným dějem a naprostou emocionální nezaujatostí k jakékoli agresi, asociálnímu chování či naopak utrpení prezentovaných osob dochází postupně k otupování a deformování etického citění diváků.

Dalším problémem je komerčnost masmédií. Ve společnosti regulované tržními zákonitostmi se i masmédiá prosazují především ekonomicky, na úkor kvality a výchovné hodnoty prezentovaných pořadů. Reklamě, komerčním reality show a bezduchým telenovelám ustoupily hodnotné pořady, včetně kvalitní prezentace uměleckých děl. Takto je negativně ovlivňováno estetické citění, vkus a životní styl televizních diváků, včetně dětí, které jsou vůči vlivům masmédií téměř bezbranné.

Největší negativa působení masmédií je možno shrnout do dvou základních oblastí: Masmédia se mohou stát a stávají se prostředkem manipulace a mohou být kontraproduktivním „partnerem“ výchovy.

Naopak ale můžeme do dvou oblastí shrnout dvě nesporná pozitiva: média mohou usnadňovat prezentaci umění a kultury, přibližovat umění lidem a stát se jedním z prostředků rozvoje kulturnosti společnosti. A mohou být významným spolupracujícím partnerem výchovy a šíření osvěty a vzdělávání.

2.1 Masmédia jako prostředek manipulace

Nejmarkantnějším příkladem manipulace médií diváky a posluchači je uvádění reklamy. Svou jednoduchostí, stereotypností a atraktivností podání jsou reklamní šoty schopny ovlivnit posluchače v masovém měřítku. Se znalostí psychologie dokážou tvůrci reklamy přesně zasáhnout obsahovým zaměřením i způsobem ztvárnění cílovou skupinu posluchačů, od dospělých po nejmenší děti. Umístování reklamy do nejsledovanějších časů, těsně před pořady, a dokonce opakovaně přímo do pořadů ještě umocňuje účinnost reklamy. Nepochybně nejzákeřnější je reklama zaměřená na dětského diváka.

Ze všech médií má televize největší moc podle vlastního záměru vytvářet mediální obraz společnosti a přímo ovlivňovat vědomí, názory, postoje a jednání lidí. Disponuje prostředky k tomu, aby mohla upravovat i zcela deformovat obraz reálných událostí. Může upravovat výpovědi lidí. Může vydávat uměle vytvořené, sehrané situace za skutečné. Často stačí pouze k příslušnému obrazu přidat promyšlený komentář. Možnost zneužití televize a masmédií k manipulaci a psychickému nátlaku demonstrovaly a demonstrují všechny minulé i současné totalitní režimy.

2.2 Masmédia jako spolupracující i kontraproduktivní partner výchovy

Jak už bylo řečeno, televize je díky svému charakteru audiovizuálního působení s dynamickým obrazem velmi atraktivním a přitažlivým prostředkem trávení volného času. Se svou možností přenášet prakticky ihned informace o dění z celého světa a prezentovat slovem i obrazem veškeré sféry lidského života a lidského poznání i kultury je velmi významným činitelem spolupůsobícím při výchově a vzdělávání mladé generace a při rozvíjení vzdělanosti národa. V současné době se může efektivně uplatnit v multikulturní výchově, výchově k evropanství a v sociálním učení každého člověka.

Na druhou stranu programové složení, komercializace, předkládání nevhodných vzorů a již zmíněné zobrazování sociálně nežádoucích jevů bez jejich zřejmého odsouzení přináší velké nebezpečí kontraproduktivního, a dokonce až destruktivního působení na výchovu mladých lidí.

Skutečnost, že obsahy televizních sdělení, zejména zobrazování násilí, mohou vést k napodobování a přímo ovlivňovat hodnotový systém a jednání mládeže, je zřejmá, velmi individuální je však míra tohoto ovlivňování. Masmédiím snadno podléhají jedinci na nižší intelektové či morální úrovni, lidé s nízkou motivací k vlastnímu seberozvoji, s nerozvinutými zájmy a neujasněným hodnotovým systémem, lidé ze sociálně slabých poměrů a nepodnětného prostředí, a zejména jedinci, kteří jsou na hranici nebo za hranicí sociální patologie. Samozřejmě nejcitlivější k destruktivním vlivům médií a především televize na osobnost jsou děti a mladiství ze sociálně a kulturně nepodnětného rodinného prostředí. Pedagogika pak nutně musí na působení masmédií reagovat a jejím velmi důležitým úkolem je hledat efektivní cesty výchovy, vedoucí k „otužování“ společnosti vůči rizikům negativního ovlivňování lidí působením masově komunikačních prostředků.

3 Mediální výchova

Pedagogové se právem obávají možných negativních důsledků působení masmédií ve vývoji mladé generace. Jestliže si média, a zejména televizní společnosti nekladou otázku, zda jejich programová nabídka neohrozí kulturní a morální vývoj společnosti, pak pedagogika musí hledat nástroje, kterými by bylo možné toto jejich kontraproduktivní působení na osobnost lidí a především dětí a mládeže ovlivnit.

Jak uvádí V. Spousta (2004), školní výchova může usměřňovat negativní působení masmédií na děti a mládež jen nepřímo a omezeně vzhledem k tomu, že má proti sobě velmi silného protivníka, disponujícího těmito výhodami:

- a) technická dokonalost televize a dalších masmédií, která umožňuje dokonale věrnou simulaci skutečnosti (virtuální realita)
- b) masové rozšíření hromadných sdělovacích prostředků (televize v současné době téměř ve 100% domácností, internet se do domácností šíří závratnou rychlostí)
- c) atraktivnost prezentovaných produktů a pohodlné využívání masmédií (narozdíl od aktivních volnočasových činností nebo dokonce školní učební práce ke sledování televize není třeba vyvíjet žádné úsilí)

- d) schopnost masmédií apelovat na nejužívanější smyslové receptory (viz audiovizuální působení televize)

Tyto výhody způsobují, že konkurenceschopnost školní vzdělávací práce s působením masmédií je neporovnatelně nízká. Jak ale konstatuje V.Spousta (2004), společnost se nemůže a nesmí zbavovat zodpovědnosti za to, čemu dovoluje vstupovat do mysli lidí. Proto se v celém světě prosazuje se stále větší intenzitou potřeba zavedení mediální výchovy do systému vzdělávání na všech úrovních. V ČR byla mediální výchova zařazena mezi šest průřezových témat připravovaného Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání v ČR. Jejím cílem je seznamovat děti s podstatou a základními vlastnostmi moderních médií, vytvářet tzv. mediální kompetence jedince. Od učitelů se bude očekávat, že naučí žáky analyzovat, kriticky přijímat, zpracovávat a využívat sdělení, nabízená médií, že je vybaví potřebnými dovednostmi pro efektivní využívání masově komunikačních médií v běžném životě. Mimo jiné to znamená naučit žáky využívat potenciálu médií (a tedy i televize) jako zdroje informací, kvalitní zábavy i naplnění volného času. Žáci budou v rámci mediální výchovy poznávat vlastnosti a specifické vyjadřovací prostředky masmédií a naučí se rozpoznávat různou kvalitu produktů sdělovacích prostředků. Žák by se měl dovědět, jak mohou média svého adresáta ovlivňovat a manipulovat jím a mediální výchova by ho měla vybavit dovednostmi aktivně a účinně se těmto nežádoucím vlivům bránit.

Začleněním mediální výchovy do RVP však práce v této oblasti nekončí. Je třeba, aby se stala neopomíjenou součástí výchovy ve všech školních vzdělávacích programech a je dále velmi žádoucí posílit empirický výzkum a zintenzivnit teoretické bádání v této oblasti.

Mediální výchovu je možno realizovat dvěma základními cestami:

- 1) Oslabováním působení masmédií cestou osvěty - věcně, nezaujatě, adresně a přiměřeně věku cílové skupiny demonstrovat nízkou kvalitu mediálních obsahů vybraných článků v časopisech, reklamních šotů, televizních pořadů – např. primitivnost zpracování, naivitu a vyumělkovanost děje, etickou nepřijatelnost chování aktérů atd. Tím pak vést čtenáře (diváka) k tomu, že si sám bude uvědomovat nekvalitnost nabízených produktů a ztratí o ně zájem, vytvoří si vůči nim „imunitu“ – sám z vlastní vůle bude omezovat svůj kontakt s produkty tohoto druhu.
- 2) Vedením dětí k aktivní a tvořivé činnosti, k vyvolávání potřeby přirozených estetických aktivit, poznávání a intenzivního prožívání, k vědomému a uvědomělému výběru kvalitních a osobnost rozvíjejících mediálních produktů i k aktivnímu přístupu k masmédiím.

Obě tyto cesty musí být nenásilné a přiměřené věkovým a individuálním zvláštnostem vychovávaných.

4 Mediální výchova na základní škole

4.1 Mediální výchova dětí mladšího školního věku

Prostřednictvím masmédií vstupuje do života dítěte širší společenské prostředí. Při vhodném využívání těchto médií, řízeném samozřejmě dospělými, a při zodpovědném

výběru mohou být pro rozvoj dítěte a jeho výchovu a vzdělávání všechny tyto prostředky přínosné.

Na druhou stranu je však oproti pozitivnímu přínosu masmédií nesrovnatelně vyšší riziko jejich negativního působení.

Především je podstatně více rozšířeno sledování televize, filmu a videa, než čtení knih a vhodných dětských časopisů. Důvodem je podstatně menší náročnost sledování televize a filmu na psychické procesy a jejich rozvinutost, než je tomu u čtení. Sledování televize je pohodlnější, nevyžaduje aktivní činnost. Přitom právě čtení podněcuje rozvoj fantazie, kreativity, řeči a myšlení.

Televize a film dávají dítěti pohodlnou cestou množství informací, ale omezují rozvoj představivosti, protože jsou dětem předkládány hotové obrazy (dítě si nemůže vytvořit např. pohádkovou bytost ve své fantazii, protože už je mu představena její hotová podoba).

Příběhy předkládané zraku dětí se velmi přibližují skutečnosti a je někdy pro děti obtížné rozlišit smyšlený příběh od reality. Od dětského věku si tak člověk zvyká vidět bolest lidí, krev, zraňování a zabíjení, a nesoucí, neuvědomovat si, že někdo právě prožívá reálné utrpení, reálnou bolest. Záběry z válečných konfliktů, zemětřesení nebo havárií ve zprávách vypadají v televizi (a to nejen pro dětské oči) stejně jako nahrané zranění filmového hrdiny, kde krev je barvivo a herec si jde po scéně vypít kávu.

Televize pak dává dětem množství pobídek k napodobování modelů, které jsou však často „nelidské“, včetně modelů agresivního jednání – chlapci se často ztotožňují právě se siláckými a agresivními hrdiny akčních filmů, protože jsou jim předkládány jako vzory mužného jednání. Způsob prezentace těchto hrdinů vede děti k názoru, že agresivita je přirozenou součástí života a že při riskantním chování nehrozí vážné následky (hrdinové bývají „neprůstřelní“, ručkování po okapu třicetipatrového domu je zcela snadné, při skoku nebo pádu z velké výšky se vždy stačí hrdina něčeho zachytit apod.). Podobně nereálné bývají i ženské modely bojovnic a nedostižně atraktivních hrdinek.

Reklamy pak vytvářejí navíc v dětech obraz konzumní společnosti jako normy – kdo nemá právě džíny této značky, mobilní telefon a nagelované vlasy, není in, nezapadne do společnosti.

Dítě mladšího školního věku si však stále ještě vytváří normy chování především podle toho, co považují za správné či nesprávné rodiče, případně další autorita – učitel(ka). Souhra obou pólů – rodiny a školy - je velmi důležitá. Jestliže rodina zastává jiné mravní normy než škola, dítě je zmateno. Podobně nepochopitelně na dítě působí rozpory mezi mravními normami rodiny a „morálkou“ hrdinů televizních příběhů. V tomto období je však pro dítě rozhodující postoj rodičů – je-li tedy rodinná výchova „zdravá“ a rodiče adekvátně reagují na děje v televizi, komentují je a s dítětem o sledovaných obsazích hovoří, pokládají se základy vytvoření „imunity“ – schopnosti sebeobranu vůči negativním vlivům masmédií.

Např. dítě je schopno (s náležitým vysvětlením dospělého) rozlišit, že kreslená postavička se může po úderu palicí zase narovnat a běhat dál, zatímco mravenec, kterého dítě rozmáčkne, už neožije.

Žije-li dítě v harmonickém rodinném prostředí s klidnou, láskyplnou péčí, s vypracovaným hodnotovým systémem, dodržováním mravních norem a dobrými mezilidskými vztahy, je negativní vliv obrazu světa vytvářeného hromadnými sdělovacími prostředky silně omezen a dítě má vytvořený základ pro sebeobranu před jejich manipulativním vlivem. Naopak velmi silně jsou ohroženy děti z problematického rodinného prostředí, a to nejen z tzv. sociálně slabých rodin, ale stejně mohou být ohroženy děti z rodin ekonomicky velmi dobře zajištěných, třeba i s vysokoškolským vzděláním rodičů, pokud rodina nezajistí dítěti dostatečný kontakt a dostatek podnětů ke společné činnosti a komunikaci (rodiče si na dítě „neudělají čas“), případně sami rodiče nemají vypěstovány mravní normy, nemají kvalitní hodnotový systém, žijí konzumním způsobem života. Fenomémem dnešní doby jsou také rozvrácené rodiny, kde je pro dítě velmi obtížné orientovat se ve vztazích, normách a hodnotách. Dítě pak hledá vzory a modely jinde – a po ruce je nejvíce televize a dnes navíc počítačové hry s obrovským nebezpečím, které přináší pro orientaci dítěte v životě a ve společnosti virtuální realita.

4.2 Mediální výchova dětí staršího školního věku

Zatímco v předchozích obdobích života je mediální výchova usnadněna skutečností, že dítě uznává autoritu dospělých, tedy rodičů a učitelů, a je tedy do značné míry „tvárné“, s pubertou nastupuje velmi problematické období, kdy citlivost dítěte vůči různým podnětům je zvýšená, avšak možnost rodičů ovlivnit názory a postoje dítěte se prudce snižuje. Přednost před rodiči mají kamarádi, party a právě média a mediální hvězdy. Pubescenti po určitou dobu dokonce odmítají názory, postoje, příkazy a zákazy rodičů i učitelů „ze zásady“ – prostě proto, že vycházejí z rodičovské (učitelské) autority. Naopak přijímají názory, normy a způsoby chování vrstevníků v partě ve snaze identifikovat se, být rovnocenným partnerem. V tomto období je mladiství velmi snadno ovlivnitelný kamarády a vystupováním mediálních hvězd navzdory zásadám, které měl vypěstovány z rodiny.

Problematickou oblastí začíná být také zájem o druhé pohlaví a o sex. V tomto ohledu tkví také nebezpečí ve sdělovacích prostředcích a reklamě, kde je prezentován sex jako velmi důležitá oblast života a promiskuitní chování jako normální lidský projev.

Na druhou stranu se mladý člověk v této době dostává již do etapy formálních myšlenkových operací a abstraktního myšlení. Intelekt dosahuje úrovně, která umožňuje efektivní studium náročných vědeckých poznatků a řešení problémových úloh. Masmédia a zejména televize mohou v této době sehrávat významnou úlohu jako zdroje informací, prostředky sebevzdělávání i jako prostor pro diskusi, srovnávání různých pohledů a názorů. Mladý člověk v tomto věku má předpoklady pro efektivní využívání počítače a internetu jako vzdělávacího prostředku s téměř neomezenými možnostmi. Bohužel současná společnost a její životní styl, i rodinná prostředí (s vysokým procentem rozvrácených a neúplných rodin) sehrávají negativní úlohu v motivaci pubescentů k seberozvoji a ke vzdělávání.

V oblasti morálního rozvoje se pubescent již také dostává na vyšší úroveň, kdy narozdíl od předchozího období může již chápat obecné morální pojmy a principy, jako je spravedlnost, pravda aj. I zde by mohla média, zejména televize a literatura, sehrávat

významnou pozitivní úlohu. Vzhledem ke struktuře svých obsahů a jejich vysoce komerčnímu zaměření je však zejména televize ve vztahu k výchově spíše kontraproduktivní a zejména v tomto věkovém období je její negativní vliv velmi silný. Samozřejmě i zde platí, že moc médií není neomezená. Právě v této věkové etapě jsou mezi mladými lidmi značné individuální rozdíly. Labilní, „bouřící se“, psychicky nevyspělí jedinci bez zájmů a motivace k sebevzdělávání jsou samozřejmě televizí podstatně více manipulovatelní, než jejich vrstevníci, kteří mají své koníčky, zájmy, zázemí a zdravou sebedůvěru.

5 Východiska mediální výchovy – určující faktory

Jak bylo řečeno výše, vliv médií na jedince je velmi individuální. Stejně individuální musí být i mediální výchova, aby mohla být skutečně efektivní a úspěšná. Úspěšnost naplňování výchově vzdělávacích cílů stanovených mediální výchovou, vlastní průběh výuky, jeho kvalita, možnosti a způsoby práce jsou determinovány mnoha faktory. Lze je shrnout do tří základních oblastí:

1. **dostupnost a technické možnosti médií**, a způsoby využívání těchto možností pro sdělování mediálních obsahů, využitelnost jednotlivých médií a obsahu jejich sdělení pro účely výuky, vybavení školy technickými prostředky
2. **postoje žáků a jejich rodičů** k jednotlivým médiím, životní styl rodiny - rodinné zvyklosti ve vztahu k médiím, motivace k celoživotnímu vzdělávání
3. **postoje učitelů** k médiím a možnostem jejich využívání ve výchovně vzdělávacím procesu, vzdělání učitelů a jejich zkušenosti, znalosti a dovednosti v práci s ICT a masově komunikačními prostředky

6 Výzkum

V následující části se budeme zabývat některými činiteli, determinujícími průběh a výsledky mediální výchovy na základních školách, na základě zjištění z výzkumu, týkajícího se zdrojů informací a práce s nimi, který probíhal na TU v Liberci v letech 2001-2007. Šetření byla realizována formou řízených rozhovorů a dotazníků, respondenty byli žáci 4.-9. tříd základních škol z celé ČR, jejich rodiče, učitelé základních škol, vedoucí školních knihoven. Celkem se šetření zúčastnilo 1734 žáků, 156 učitelů, 83 knihovníků, 132 rodičů.

6.1 Kniha, knihovna

V současnosti jsou pro většinu dětí **knihovny a jejich služby** velmi dostupné. 95% žáků uvedlo, že mají k dispozici městskou či obecní knihovnu. 88% zkoumaných škol má k dispozici pro žáky školní knihovnu. Knihovny mají však velmi rozdílnou úroveň a odlišné podmínky a možnosti. Největšími problémy, které limitují možnosti školních knihoven, jsou v současné době prostory (pouze 56% školních knihoven je umístěno v místnosti vyhrazené pouze pro tento účel) a personální obsazení místa knihovníka (pravidlem je, že vedením knihovny jsou pověřeni učitelé, kteří tuto funkci vykonávají navíc ke svému úvazku). Obojí je hlavním důvodem, proč se školní knihovna nemůže

stát informačním centrem školy v pravém slova smyslu a proč nefunguje jako pracoviště využitelné k výuce. Navíc nejsou školní knihovny dosud dostatečně vybaveny, většina školních knihoven nedisponuje katalogy a databázemi. Pouze 9% šetřených škol disponuje systémovým a předmětovým katalogem, a zároveň i počítačovou databází. 12% školních knihoven má pouze počítačovou databázi, 23% škol systémový a předmětový katalog. Ve 48% šetřených knihoven jsou žáci odkázáni výhradně na vyhledávání titulů v regálech. Přitom pro plnění požadavků na informační a mediální výchovu, stanovených v RVP, je již nově pojatá školní knihovna nezbytným předpokladem.

Nejvíce samozřejmě využívají děti knihovny k vypůjčování knih, přičemž podstatně více si knihy půjčují dívky (82%) než hoši (53%). Knihy vyhledávají děti nejčastěji přímo v regálech nebo se obracejí na pracovníce knihovny. Je až zarážející, že ani žáci nejvyšších ročníků neuváděli jako využívanou službu knihovny práci s katalogy a knihovními databázemi (uvedlo pouze 1% žáků!). Poměrně malé procento žáků také vyhledává knihovnu jako studijní místo – pouze 12% dívek a 5% hochů využije knihovnu pro vyhledání informací nebo jako studovnu.

Zájem dětí o využití školní knihovny je do značné míry ovlivněn přístupem učitelů, způsobem práce v hodinách, zadáváním úkolů žákům. Na otázku, zda zadávají žákům úkoly, při nichž je vyžadována práce s odbornou literaturou, encyklopediemi a slovníky, odpovědělo 18% učitelů, že takovéto úkoly nezadávají nikdy. 17% učitelů se omezuje pouze na zadávání referátů jednotlivým žákům. 33% učitelů zadává úkol tohoto typu více než 1x měsíčně. Tři učitelé hovořili o práci s odbornou literaturou v rámci projektových týdnů.

K těmto údajům připojme ještě údaj o (ne)existenci příručních knihovniček pro práci s odbornou literaturou, slovníky a encyklopediemi ve třídách: 62% učitelů nemá pro své žáky ve třídě k dispozici příruční knihovničku pro přímou práci ve výuce.

Na otázku, **jak často pracují žáci s knihami** (jinými než učebnicemi) **při vyučování** (odpověď zaznamenávali do škály „denně, často, občas, výjimečně, nikdy“), označilo nejvíce žáků možnost „občas“ nebo „výjimečně“. Navíc 55% žáků vůbec neuvedla práci s knihami při výuce v českém jazyce!

6.2 Televize

Televize je jedno z nejvlivnějších médií, které nejenže poskytuje informace, ale má také schopnost svým audiovizuálním působením a vytvářením iluze účasti diváka na zobrazovaném dění silně ovlivňovat postoje a názory lidí. Do domácností se rozšiřuje od 50. let 20. století. V současnosti vlastní televizní přijímače téměř 100% domácností. Podle šetření z roku 2006 má v současné době 47% dětí vlastní televizi ve svém pokoji!

Pro účely vzdělávání jsou využitelné především programy České televize, které mají ze zákona povinnost zpracovávat a nabízet mimo jiné i témata se vzdělávací problematikou.

Výsledky realizovaných šetření opakovaně potvrzují, že televize je médiem, které zasahuje do života dětí nejvíce (denně sleduje televizní produkci téměř 100% dětí, v průměru činí doba sledování cca 2 hodiny denně), i přes své obrovské možnosti šíření

osvěty a vzdělanosti je spíše médiem, chápaným jako zdroj zábavy a společník k trávení volného času, než informující a vzdělávající instituce.

Podle posledního šetření z jara letošního roku sleduje 100% dětí aspoň jednou týdně a častěji filmy a seriály, ale jen necelých 30% dětí dokumentární pořady a pouhých 12% dětí výukové programy. Naopak 30% dětí nesleduje dokumentární pořady vůbec a 70% dětí neuvedlo ani jediný sledovaný výukový pořad. Z velké části je tento postoj dětí k televizi a jejímu uplatnění dán dospělými – rodiči a pedagogy. Nutno však také dodat, že na to, jak je využívána, má největší vliv sama televize: analýzy programů z roku 2003 potvrdily statistické údaje ČT, že vzdělávací pořady činí pouze 3,9% celkové vysílací plochy, přičemž vzdělávací programy určené pro školy zaujímají pouze 0,8%¹! Celkový objem pořadů adresně určených dětem je 12,8% na ČT 1 a 5,2% na ČT 2². Kromě dětských pořadů mohou však být pro děti vhodné i některé další, ne přímo adresované dětskému divákovi: přírodopisné a cestopisné dokumenty, sportovní pořady. Tím je však zase dáno, ve kterých předmětech ve škole mohou být televizní pořady uplatňovány. Učitelé mají také vzhledem k nabídce poměrně malé možnosti doporučit žákům vybrané pořady ke sledování ve volném čase, protože většina pořadů je uváděna v časech, které nejsou pro děti dostupné (dopolední, večerní a noční hodiny).

Tabulka 1. Sledovanost pořadů v TV (počet odpovědí v procentech), 2007

Pořad	Aspoň 1x týdně a častěji	Nikdy nesleduje
Filmy, seriály	100	0
Zábavné pořady	55	8
Reality show	36	25
Dokumenty	28	31
Vědomostní soutěže	42	13
Výukové programy	13	70

Pořady využitelné pro výuku se týkaly především témat přírodovědných a ekologických (27%), geografických (25%), o něco méně se vyskytovaly pořady zaměřené na historii (14%), kulturu a umění (hudba 14%, výtvarné umění 2%, jazyk a literatura 1%). Další témata se vyskytla pouze sporadicky (fyzika 4%, témata pro občanskou a rodinnou výchovu celkem 5%), některá vůbec.

Podstatnou část využitelných pořadů by učitelé museli nahrávat na video, protože jsou uváděny v časech pro sledování dětmi nevhodných. Navíc ve většině pořadů lze využít pro výuku jen některé části, nahrávání na video pak umožňuje učitelé i následné další zpracování (sestříhání podle potřeb výuky), archivaci a cílené využití pořadu ve vhodném čase (v souvislosti s učivem).

¹ statistické údaje ČT za rok 2003, zdroj: "Výzkum programu a auditoria". Dostupné na internetové stránce: http://www.czech-tv.cz/ct/cislaovysilani/cisla-o-vysilani/2003/2003_prg_typ.pdf

² statistické údaje ČT za rok 2003, dostupné na internetové stránce: http://www.czech-tv.cz/ct/cislaovysilani/cisla-o-vysilani/2003/2003_deti_objem.pdf

6.3 Počítač, internet

Počítač je médium, které může mít velmi široké uplatnění v pracovním procesu i ve studijních aktivitách, umožňuje však také široké spektrum odpočinkových činností. Na výchovu dětí může mít pozitivní vliv, ale i negativní dopady. Dostupnost počítače sama o sobě není zárukou jeho účelného využívání.

V posledních 12 letech se rozšířily počítače mezi veřejností nebývalým způsobem. Již nenajdeme školu, která by neměla k dispozici žádný počítač, v současné době je pořízení počítače reálné pro většinu rodin. Poslední roky navíc přinášejí relativně snadnou možnost připojení k internetové síti. Rychlost rozšiřování počítačů v českých domácnostech ilustrují následující statistické údaje: zatímco v roce 2001 mělo podle výsledků Sčítání lidu, domů a bytů vlastní osobní počítač 20% domácností a připojení na internet 9,3% domácností, v našem šetření v roce 2003 mělo doma dostupný počítač 60% dotazovaných dětí (přičemž byly rozdíly mezi dětmi z města nebo venkova – na venkově to bylo cca 52%, zatímco ve městě 70%), a v roce 2006 mělo počítač doma téměř 90% dotazovaných (přičemž už mělo 22% dětí svůj vlastní počítač!) a 71% dotazovaných domácností je připojeno na internet. V posledním výzkumném šetření z letošního jara mělo již 80% dotazovaných dětí internet doma, 23% dotazovaných dětí má svůj vlastní počítač a pouze 6% dětí vypovědělo, že počítač doma nemají.

Tabulka 2. K jakým činnostem se PC, případně internet využívá při výuce (počet odpovědí v procentech)

činnost	uvedlo žáků:
procvičování učiva (výukové programy)	54
vyhledávání informací prostřednictvím internetu	22
zpracování projektů	9
vytváření tabulek, grafů	9
psaní textů	6
<i>vůbec nevyužívají PC + internet</i>	34

6.4 Zdroje informací

Položme si otázku, které z dostupných zdrojů informací děti v současnosti preferují. Vybrali jsme žáky, kteří mají k dispozici veškeré možnosti. Jejich odpovědi pak vyjadřuje následující tabulka.

Tabulka 3. Preferované informační zdroje (počet odpovědí v procentech), 2007

Zdroj	Alespoň 1x týdně a častěji	Nikdy nepoužívám
Internet	66	5
Učebnice	60	11
Rodiče	56	12
Encyklopedie - knihy	22	17
Knihovna	8	36

Mají-li žáci k dispozici internet, jednoznačně jej upřednostňují před všemi ostatními možnostmi vyhledávání informací. Velmi zajímavá je však také vysoká vázanost dětí na učebnice jako informační zdroj – zcela zřetelně se tu odráží vliv tradičně vedené výuky, v níž se s učebnicemi pracuje velmi intenzivně, pro úspěch při zkoušení učebnice postačuje, a dítě nemá potřebu vyhledávat informace kdekoli jinde.

Za pozornost jistě stojí stále vysoká prestiž rodičů jako toho, kdo „ví“.

Pozornosti dětí bohužel velmi unikají tištěné zdroje informací, práce s nimi je pravděpodobně „méně akční“, navíc bohužel učiteli málo podporovaná. Za závažný lze považovat údaj o využívání knihoven jako místa, kde „najdu potřebné informace“ – při již zmíněné vysoké dostupnosti knihoven se nabízí velmi palčivá otázka příčin tohoto stavu.

Závěr

Vliv školního vzdělávání na efektivitu využívání ICT a masově komunikačních prostředků v rámci vzdělávání a sebevzdělávání dětí není v současné době na mnoha školách uspokojivý. Prozatím nelze hovořit o cílené a propracované mediální výchově v základním školství. Situace by se měla výrazně změnit se zavedením RVP ZV, jehož poměrně vysoké požadavky na informační a mediální výchovu by se měly v sebevzdělávacích aktivitách dětí výrazně projevit.

Literatura

- BĚLOHRADSKÁ, J.: *Práce s informačními zdroji ve volném čase dětí*. In: Sborník referátů z XI. konference ČAPV. Brno, 2003.
- BĚLOHRADSKÁ, J.: *Televize a literatura ve vzdělávání žáků základní školy*. In: Sborník referátů z konference ČAPV Ústí nad Labem 2004. Ústí nad Labem, PF UJEP, 2004.
- ČERNOCHOVÁ, M., KOMRSKA, T., NOVÁK, J.: *Využití počítače při vyučování*. Praha: Portál, 1998.
- ČUMPLOVÁ, L., HANZLOVÁ, M.: *Školní knihovny a výchova k práci s informacemi*. 1. vyd. Praha: ÚIV, 1993.
- HAPALA, D. *Škola kontra televize?* Pedagogická revue, 1991, č. 4.
- KOLEKTIV AUTORŮ. *Média a vzdělávání 2003*. Závěrečná zpráva projektu. Praha: VÚP, 2003.
- MACEK, P. *Televizní vysílání pro děti a mládež – psychologický pohled*. Pedagogika, roč. L, 2000, č., str. 246-255.
- Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický v Praze, 2005- [cit. 26. května 2005]. Dostupné na WWW: <http://www.vuppraha.cz/index.php?op=sections&sid=317> nebo na <http://www.rvp.cz>.
- SAK, P. *Proměny české mládeže*. Praha: Petrklíč, 2000.
- SPOUSTA, V. *Masmédia jako sociálně-pedagogický problém*. In: Pedagogická revue, roč. 56, č. 3, 2004, str. 274-285.